

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ВІРИ ТА НАУКОВИХ ЗНАНЬ

THE PROBLEM OF RELATIONSHIP WITH FAITH AND SCIENTIFIC KNOWLEDGE

Орлов О.І., аспірант
кафедри теоретичної і практичної філософії

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Семко М.О., старший викладач кафедри права

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

У статті підкреслюється, що науково-технічна революція була зумовлена не лише накопиченням нових знань і технологічних можливостей, а й певним станом духовної культури. Але культурний прогрес людства не забезпечує вирішення важливих духовних проблем, які залишаються таємницями, недосяжними для раціонального мислення. З усвідомленням такої проблеми пов'язане нове бачення феномена віри. Зазначено, що віра протилежна не знанню, а науковому доведенню, котре, своєю чергою, є самостійним способом отримання знання. Автори зазначають, що у світовій філософії є тенденція розмежування знання і віри за критерієм раціональності. Насправді, принципової суперечності між вірою і знанням немає, а є причинно-наслідковий зв'язок. Автори розглядають наукові підходи та досліджують вплив віри та наукових знань на цьому етапі. Основною ознакою релігійної віри є людський інтерес до надприродного (трансцендентного), яке знаходиться з іншого боку чуттєвого сприйняття об'єктів. У сучасну епоху через глобальні кризи виникає проблема пошуку нових світоглядних орієнтирів людства, що і підштовхує до переосмислення функцій науки. Очевидним стає, що лише синтез наукового пізнання та релігії, мистецтва, традиційної моралі, тобто гармонійний розвиток духовної культури, можуть забезпечити подальше існування людства та нівелювати зазначені небезпеки.

Автори зазначають, що філософію не завжди приймали як у сфері науки, так і в християнському світі, і це має відповідні пояснення. Від панування філософії в античності, теології у Середні віки, науки починаючи від XVII ст., так у соціальному вимірі ці три складники час від часу змінювали свої позиції на щаблях суспільного статусу. Це пов'язано з тим, що джерелом релігійної віри є одкровення, феномен, сприйняття якого має більш суб'єктивний характер (справді, у релігії суб'єкт пізнає особливості буття іншого суб'єкта, прояв його свободи), аніж сприйняття та інтерпретація результатів наукового пізнання, хоча й останнє теж досить суб'єктивне (адже закономірності, які досліджує наука, сприймає саме наділений свободою суб'єкт).

Ключові слова: істина, віра, наукове знання, суб'єкт і об'єкт пізнання, раціональність, феномен.

The article emphasizes that the scientific and technological revolution was caused not only by the accumulation of new knowledge and technological capabilities, but by a certain state of spiritual culture. However cultural progress of mankind doesn't provide the solution of important spiritual problems which remain secrets, inaccessible for rational thinking. Awareness of the problem is associated with a new vision of the phenomenon of faith. There is a tradition in a world philosophy to consider the rationality as a criterion of division of belief and knowledge. Actually, there is no principal contradiction between belief and knowledge, but there is a cause-and-effect connection. The authors review scientific approaches and examine the impact of faith and scientific knowledge at this stage. In the current era of global crises, the problem of finding new worldviews of humanity arises, which leads to a rethinking of the functions of science.

The authors note that philosophy has not always been adopted both in the field of science and in the Christian world, and this has a corresponding explanation. From the rule of philosophy in antiquity, theology in the Middle Ages, science – from the XVII century, so in the social dimension, these three components from time to time changed their positions on the social status swords. The miracle as the phenomenon unknown from the point of view of the final reasons is the way to an irrational way of receiving new knowledge of revelation. Revelation as result of belief is deprived of any advantages in comparison with science data. Thus, belief and knowledge differ among themselves; however they meet in a person, partly supplementing each other.

Key words: truth, faith, scientific knowledge, subject and object of knowledge, rationality, phenomenon.

Постановка проблеми. Наукове пізнання – один з аспектів культурної творчості людства, органічно пов'язаний з іншими чинниками, що впливають на нього. Наука, початково вийшовши з площини філософії, перебуває до релігійної свідомості у відношенні притягування–відштовхування. У критичні епохи історії через само-рефлексію цей складник інколи настільки посилюється, що поглиблює уявлення про абсолютну протилежність науково-філософського й релігійного світоглядів, які протягом тривалого часу завдяки нагромадженню біблійної мудрості детермінували окремі способи пізнання. І хоч у Біблії з логічною послідовністю викладено певні філософські надбання античності, розвинуто теологічні напрями та погляди на способи й форми пізнання навколишнього світу, людини й суспільства, із часом вони ставали підґрунтям для появи як наукового пошуку, так і самої науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема співвідношення віри і розуму, віри і наукових знань має тривалу історію. Християнські богослови постійно зверталися до неї, пропонуючи те чи інше вирішення. Від теології проблема співвідношення віри і знання перейшла до царини філософії. Протягом століть філософи обговорювали її, запропонувавши безліч трактувань. Це питання було поставлене у західноєвропейському Середньовіччі, насамперед у працях Тертуліана, Аврелія Августи-

тина, Фоми Аквінського, а в добу Відродження – у творах Ніколи Кузанського, Мартіна Лютера та інших мислителів. У XVIII–XIX ст. Д. Дідро, П. Гольбах, К. Гельвецій, Л. Фейєрбах, К. Маркс, Ф. Енгельс запропонували власне вирішення зазначеної проблеми, протилежне тому, що виробила теологія та релігійна філософія.

Серед останніх розробок відзначимо роботи К. Коллінза, П. Гайдено, Т. Горбаченко, В. Катасонова, М. Киселя, А. Колодного, В. Лубського, Л. Маркової, І. Мозгового, П. Сауха, Л. Сідак, Л. Филипович, Є. Харьковщенко, теологів М. Дронова, А. Хоменкова, А. Осіпова тощо.

Мета статті полягає у дослідженні характерних особливостей віри та наукових знань.

Виклад основного матеріалу. Історичний прогрес характеризується нерівномірним розвитком науки, тобто стрімке накопичення знань та їх засвоєння в економічній сфері й інших секторах культури змінюється періодами занепаду наукової думки, що з часом проявлялося як культурна стагнація. Але у XX ст. відбулася науково-технічна революція, коли стрімкий розвиток природничих наук супроводжувався якісними змінами технологій, причому розвиток технологій не просто вплинув на різні сфери життєдіяльності людини, а якісно змінив її життєве середовище. Нові технології змінили не тільки виробництво, а й соціальне та політичне життя людини. У XXI ст.

здобутки науки продовжують все більш активно застосовуватися не тільки як економічний фактор, а й у різних сферах управління соціальними процесами стають основою експертних оцінок та прийняття управлінських рішень у разі застосування технологій сугестії та масового впливу на соціальну й політичну поведінку людини, формування сенсожиттєвих орієнтирів тощо.

Для сучасного історичного періоду характерною є можливість втілити безліч проєктів, які нещодавно виглядали фантастичними. Це стало можливим завдяки новітнім здобуткам природничих наук, зокрема міжгалузевих фундаментальних досліджень, наприклад, на межі фізики і хімії, хімії та біології тощо. Історія багатьох відкриттів і винаходів свідчить, що вони народжувались головню тоді, коли, з одного боку, забезпечувалися розвитком наукових знань та рівнем технології, а з іншого – загальні економічні, політичні та соціальні умови створювали в них потребу.

Таким чином, науково-технічна революція була зумовлена не лише накопиченням нових знань і технологічних можливостей, а й певним станом духовної культури. Очевидно, що після того, як людство, набувши досвіду створення і застосування технологій, досягло певної виробничої, технологічної культури, воно спромоглося створити і культуру наукових досліджень, тісно пов'язану з культурою технологічною. Особливістю культури наукових досліджень, яка зумовила науково-технічну революцію, є усвідомлення єдності світу, взаємопов'язаності та взаємозумовленості його закономірностей як предмета дослідження. Це викликало перехід від диференціації до інтеграції окремих галузей науки, а потім від координації наук до їх субординації, а також від одноаспектності досліджень до комплексності та системності. Поступово завдяки створенню міждисциплінарних галузей знань це має призвести до синтезу єдиної картини світу, наприклад, фізики вже відчувають смак розуміння єдиної природи різних видів енергії.

Нині є декілька типів відношень віри і розуму, релігії та науки, сформованих теологами. Один – опозиційний, другий – зіставний, або співвідносний, суть якого полягає в тому, що в названих явищах виокремлюються точки дотикання у «пізнанні людини». «Чим ближче, – як стверджує Дж. Коллінз, – ми підходимо до їх окреслення, тим більше спільних точок і перетинів між наукою і вірою» [2, с. 62]. За третім – «наука й віра мають певне відношення до знання», і «їх істини, що стосуються гармонійності Всесвіту, можуть перетинатися». А коли розуміння науки «зводиться виключно до дослідження природних причин, що лежать в основі явищ і подій, то конфлікт між розумом і вірою стає неминучим» [2, с. 63]. У наведених характеристиках спільним є намагання ототожнити соціальне і релігійне розуміння поняття «віра». Однак особливістю релігійної віри є осягнення світу, хоч і в специфічній формі, тоді як раціональний спосіб передбачає розвиток наукового пошуку і приводить до становлення і розвитку науки. Наука як форма людських знань і «складник системи понять про явища і закони дійсності» [7, с. 60] є особливою сферою цілеспрямованої людської діяльності, мета якої – дослідження на основі певних методів пізнання об'єктивних законів розвитку природи. Більше того, поняття «наука» застосовується для позначення всієї системи перевірених практикою знань у процесі історичного розвитку людства, «спрямованих на пізнання законів дійсності в інтересах практики» [7, с. 60]. У соціокультурному вимірі наука є «галуззю знань, світом духовних цінностей. Їх ієрархія охоплює таку загальнолюдську цінність і цільову причину, як істина» [7, с. 60]. Кожен із етапів еволюції науки позначений своїми соціокультурними вимірами і передумовами. Як наслідок, у ході історичного розвитку науки змінювались її функції в соціальному житті. В епоху становлення систематизованого природо-

знавства наука утверджувала в боротьбі з християнством право брати участь у формуванні світогляду. У XIX ст. до світоглядної функції додалась функція виробничої сили, а в XX ст. вона перетворилась на соціальну сферу, втілюючись у різних напрямках суспільного життя, регулюючи різновиди людської практики.

Водночас зміни духовної культури, які зумовили науково-технічну революцію, викликали не тільки суттєву переоцінку наукових уявлень про світобудову і не лише методи пізнання та стиль наукового мислення, вони відкрили розуміння єдності всіх способів пізнання дійсності та інтерпретації знань. Дедалі очевиднішим стає односторонність пізнання реальності лише науковими методами і важливість також філософського, релігійного й художнього осягнення дійсності. Це, звичайно, висуває питання про субординацію цих способів пізнання, і воно ще чекає свого вирішення. Таке саме питання висуває і координація міжгалузевих наукових досліджень. Але вже нині цілком очевидно, що не беручи до уваги знання, отримані через одкровення, тобто релігійні знання, не можна досягти повноти картини світу. «У релігії встановлюється та переживається зв'язок людини з абсолютною повнотою буття, Абсолютом, Богом, який завжди трансцендентний людській особистості. Навіть у моністичних формах релігії, зокрема пантеїзмі, конкретна емпірична людина протиставляється чомусь вищому, неперевершеному, абсолютно цінному. А питання про цінності завжди пов'язане з питанням про мету і сенс життя» [6, с. 250–252].

Слід зазначити, що релігія, у широкому значенні слова (тобто як відношення до абсолютного блага й особистісного начала Всесвіту), впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства і значною мірою визначає характер насамперед його духовної культури. Таким чином, релігія, віра в небачене і очікуване надає світоглядної довершеності всій системі знань про світ. Саме віра як очікування небаченого і передбачення ще непережитого ріднить релігію, філософію, науку і мистецтво як способи пізнання світу.

У цьому смислі є всі підстави говорити про значення віри і в релігії, і у філософії, і у науці й також у мистецтві. Адже перекопливість мистецтва, як показав К. Станіславський, корелюється саме з вірою. Зокрема, «філософська віра» виступає у К. Яспера саме як акт «екзистенції»: якщо в широкому розумінні кожна очевидність є «вірою» (впевненістю свідомості взагалі, впевненістю духу), то у вузькому розумінні віра являє собою «акт екзистенції, в якій трансценденція усвідомлюється в її реальності» [8]. Ці роздуми К. Яспера призначені для того, щоб розрізнити філософську віру та власне релігійну, яка пов'язана з «авторитарною об'єктивністю» культу, молитви, релігійних догматів взагалі. По суті, це демонструє декілька тенденцій у розумінні віри, які вже були в історії релігійної філософії та філософії релігії, але отримали у К. Яспера нову інтерпретацію. Але водночас очевидно стає єдність природи віри релігійної та віри наукової, філософської і віри, якою оцінюється мистецький твір.

Наука як спосіб пізнання світу ґрунтується на спостереженні та експерименті. Вже потім їх результати дослідник намагається раціонально обґрунтувати, створюючи систему понять про дійсність, тобто знання. Оскільки достовірність результатів спостереження та експерименту, а також і методів їх раціональної інтерпретації не абсолютна, наукові знання про світ ніколи не є повними. У зв'язку з цим, по-перше, науковий пошук завжди супроводжується сумнівами, а по-друге, наукові знання завжди отримуються за допомогою здогадок, інтуїції, а також і віри, переконаності у їхній достовірності. Результатом наукової діяльності є система знань, яка недоступна для осягнення однією особистістю. Більше того, окремі елементи цієї системи нерідко суперечать одне одному, що також викликає потребу у вірі, переконаності у достовірності одних знань та хибності інших. За своєю природою

і знання, і віра, і переконаність – це духовні феномени, які, втім, є основою практичної діяльності. А оскільки знання й отримуються внаслідок духовної діяльності і як духовні феномени впливають на перетворення життєвого середовища, то вони – складник духовної культури суспільства і людства в цілому. Оскільки наука – це пізнавальна діяльність, наслідком якої є створення системи знань, які застосовуються у практичній діяльності, то є всі підстави виділити такі її основні функції, як: пізнавальна, культуротворча, світоглядна, функція безпосередньої продуктивної сили, прогностична.

Об'єкти наукових досліджень – це множина елементів об'єктивної реальності, яка значно ширше тієї реальності, з якою людина має справу у повсякденному досвіді. Тому для опису цих об'єктів, а також понять, які відбивають наукові уявлення про світ, наука виробила спеціальний понятійний апарат. Також наука формує специфічні методи організації спостережень та експериментів, а також осмислення та обґрунтування істинності отриманих знань. Ці методи змінюються залежно від предмета дослідження. Але наука не може мати своїм предметом усю сукупність реальності. Їй недоступні трансцендентні глибини суб'єктивності, особливості прояву краси та потворності, добра і зла. І вже Абсолют, абсолютну повноту буття повністю пізнати, осмислити неможливо. Адже наука спроможна досліджувати лише закономірності буття об'єктивної реальності, а буття особистості характеризується ще й свободою. Саме свобода є джерелом суб'єктивності. Тому наука не тільки неспроможна замінити собою інші культурні підсистеми, але й має потребу в них. Зокрема, взаємодія наукової та релігійної форм пізнання робить відображення дійсності більш всебічним та повним. Отже, дослідження співвідношення і взаємодії наукової та релігійної форм пізнання, їх діалог, який відбувається попри їх антиномічності, теж буде сприяти ефективному пізнавальному процесу.

Те, у що людина вірить, може знаходити підтвердження у досвіді, тобто може бути перевірене спостереженням чи експериментом. Але у такому разі віра вже перетворюється на знання. Віра (у повному розумінні слова) – це переконаність, упевненість у небаченому, тобто у неперевіреному досвідом. Таким чином, знання і віру можна вважати рівнозначними джерелами уявлень про світ (реальність).

Як процес наукового пізнання має певні проблеми, так і віра (зокрема, і релігійна), мистецьке осягнення реальності, філософські мають певні проблеми. Так, релігійне осягнення реальності потребує подолання бар'єру суб'єктивності. Це пов'язано з тим, що джерелом релігійної віри є одкровення, феномен, сприйняття якого має більш суб'єктивний характер (справді, у релігії суб'єкт пізнає особливості буття іншого суб'єкта, прояв його свободи), аніж сприйняття та інтерпретація результатів наукового пізнання, хоча й останнє теж досить суб'єктивне (адже закономірності, які досліджує наука, сприймає саме наділений свободою суб'єкт).

Якщо наукові знання, зокрема результати інтерпретації спостереження, можна перевірити за допомогою методів, які у певному наближенні є об'єктивними, то перевірка одкровення взагалі нерідко неможлива. Як правило, релігійне одкровення – це результат духовного досвіду окремої людини, який передається іншим. Й іншими особистостями він сприймається лише завдяки довіри до нього, авторитету, а вже потім далеко не одразу і далеко не завжди може отримати підтвердження у духовному досвіді. Пояснити ці феномени з позиції раціонального мислення не можна, адже вони перебувають поза межами наукового спостереження і поза межами закономірностей, а отже, і повторюваності у сфері безпосереднього споглядання трансцендентного, синтетичного сприйняття реальності. Усі ці феномени виключно духовні, а тому – суб'єктивні. Вони можуть не відповідати реальності, тобто

бути помилковими, але завжди є проявами свободи особистості. Релігійні одкровення як духовні феномени обов'язково пов'язані з їх синтетичною оцінкою, тобто не лише з позиції істинності – хибності або добра – зла, або краси – потворності, а з позиції синтетичного сприйняття цінності.

У безпосередньому спогляданні трансцендентного одкровення досвід та ідея тотожні. Хоча остання також потребує вироблення понятійного апарату для трансляції від особистості до особистості, також може бути раціонально інтерпретована, посісти своє місце у дискурсі. А тому віра, зокрема і релігійна, здатна корегувати розвиток наукового пізнання, а може й змінюватися завдяки осмисленню наукових знань. Залежно від свого змісту вона може зумовлювати повагу до таємниці непізнаваного, а отже, бути на заваді нестримного бажання проникнути в глибини світобудови. Віра дає можливість покладатися на чужий досвід. О. Радзюк зазначає, що «розуміння співвідношення наукової та релігійної форм пізнавальної діяльності у відповідності до визнання альтернативності, антиномічності та діалогічності пізнавального процесу є гарантом багатобічного відображення дійсності» [5, с. 31].

У науці і в релігійному пізнанні діють різні структури людської особистості. Тоді як совість, віра, любов, порядність сприяють розвитку розумових здібностей вченого. У релігійному житті навпаки – розум є робочою силою серця. Особистість у процесі пізнання не може обмежуватися механічним відбиттям світу у своєму духовному житті, зокрема, вона не може позбутися моральної, естетичної оцінки тощо. Тому «пізнавальний акт як мій вчинок, – зазначає М. Бахтін, – включається в єдність з моєю відповідальністю. Не з теоретичної транскрипції, а з акту-вчинку є вихід у його змістовний зміст» [7]. Відповідно, пізнати об'єкт означає зрозуміти між іншим власне зобов'язання стосовно нього, що й зумовлює відповідальну участь. У сфері «практичного розуму», за термінологією І. Канта, щоб зрозуміти власний обов'язок, Я має виходити з того, що вся історія Всесвіту і Моє власне життя починаються саме з моменту Мого вибору. Це означає, що Мене як суб'єкта морального вибору не може замінити ніщо, з чим Я не є тотожним. Саме тому М. Бахтін пояснює віру як відповідальний усвідомлений рух свідомості. Віра постає як суб'єктивний стан, що виникає внаслідок визнання об'єктивної реальності неосяжною, а отже, віра виражається в самозреченні як єдиному способі зв'язку з цим неосяжним.

Залежно від того, яким змістом наповнюється ця «неосяжна реальність», що є предметом віри, виділяють її різні форми: релігійну, спрямовану на надчуттєву абсолютну реальність, та нерелігійну, спрямовану на непізнану соціальну, природну або суб'єктивну реальність. Відмінність цих двох форм зумовлюється лише об'єктом, відношення суб'єкта до якого становить зміст пізнавального акту. Специфікою цього об'єкта, його загальною природою зумовлена і загальність віри як почуття, її належність окремій людині.

На думку О. Меня, «невіруючих, строго кажучи, немає. Всі люди мають якусь віру, усвідомлену чи несвідому. Віра у безначальність Всесвіту має не більше експериментальних доведень, аніж віра в Творця. Для атеїста закони природи є аргументом проти буття Бога, тоді як для релігійної людини саме ці закони є свідченням про Вселенського Законодавця... Чим складніше уявляється йому природа, тим досконалішою має бути її Першопричина» [3, с. 50]. Релігійна та нерелігійна віра по-різному вирішують проблему співвідношення абсолютного і відносного в процесі наближення до Істини. Це співвідношення змінюється залежно від того, який рівень людської суб'єктивності займає таке «духовне почуття», як віра. Цих рівнів два: безсвідомий і свідомий. У сходженні від першого до другого віра проявляється у двох взаємопов'язаних аспектах.

Підсумовуючи, зазначимо, що синтез наукового пізнання та релігії, мистецтва, традиційної моралі мають усунути небезпеки, які викликані науково-технічною революцією. На культурному рівні це має відбитися як усвідомлення єдності всіх форм пізнання, а разом з тим

єдності природи віри релігійної та віри наукової, філософської і віри, якою оцінюється мистецький твір. У сучасну епоху через глобальні кризи виникає проблема пошуку нових світоглядних орієнтирів людства, що і підштовхує до переосмислення функцій науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голотич І. Християнська ідентичність за часів глобалізації. *Наукові записки. Серія «Філософія»*. Випуск 6. С. 150–155.
2. Коллінз К. Джон. Наука и вера. Враги или друзья? / пер. с англ. Черкасы : Коллоквиум, 2005. 560 с.
3. Мень А.В. Культура и духовное восхождение. Москва : Искусство, 1982. 495 с.
4. Мудрагей Н.С. Знание и вера: Абельяр и Бернар. *Вопросы философии*. 1988. № 10. С. 133–145.
5. Радзюк О.В. Наука і релігія: проблема співвідношення віри і знання. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філософія»*. № 11. 2015. С. 31–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuFil_2015_11_7.
6. Сідак Л.М. Релігія як явище культури. Морфологія культури: тезаурус / За ред. проф. В.О. Лозового. Харків : Право, 2007. 384 с.
7. Черноштан Е.В. Відношення християнства до науки. *«Наука. Релігія. Суспільство»*. 2010. № 2. С. 58–64.
8. Ясперс К. Смысл и назначение истории. / Переводчик М.И. Левина. Москва : Политиздат, 1991. 527 с.